

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «ФАХОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті проаналізовано підходи до визначання понять «компетентність», «професійна компетентність учителя», «фахова компетентність учителя» у науково-педагогічній літературі. Сформульовано поняття «фахова компетентність вчителя технологій» – це інтегрована якість особистості, що характеризується наявністю у неї відповідних мотивів, потреб і мети; високим рівнем опанування спеціальними знаннями, відповідними вміннями і навиками; сформованістю здатності і якостей особи техніко-технологічного спрямування, необхідними для ефективного виконання перетворювальної діяльності на достатньо високому творчому рівні.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність учителя, фахова компетентність учителя технологій

Abstract. The article analyzes the approaches to the definition of the concepts of «competence», «professional competence of the teacher», «professional competence of the teacher» in the scientific and pedagogical literature. Formulated the concept of «professional competence of a technology teacher» – is an integrated quality of the personality, characterized by the presence of her motives, needs and goals; high level of mastering with special knowledge, relevant skills and abilities; the formation of the ability and

qualities of the person of technical and technological direction necessary for the effective performance of the transformational activity at a sufficiently high creative level.

Keywords: *competence, professional competence of the teacher, professional competence of a technology teacher*

Постановка проблеми. Сучасна вітчизняна освітня політика і соціальний запит суспільства чітко зорієнтовані на формування самодостатньої особистості, не лише відкритої до міжкультурного діалогу, а й здатної до ефективного перетворення засвоєних нею культурних цінностей у особистісно-професійну компетентність, що гарантує такій особистості прогресивний поступ у реалізації її творчого потенціалу, динамічну затребуваність набутих нею фахових знань, умінь, навичок з виразною перспективою їх подальшого вдосконалення й поглиблення як задля власного зросту, так і загальної гармонізації соціальних відносин.

У сучасних умовах стосунки «суспільство – освіта» якісно змінилися, вони вийшли за лінійні межі знанневих засад, коли знання транслювалися традиційними предметно-дисциплінарними каналами від учителя до учня й лише на виході всього освітнього процесу передбачалося формування особистості. Педагогіка співробітництва/діалогу обстоювала й остаточно утвердила доцільність особистісно-орієнтованої освітньої діяльності, коли звичний функціональний союз між учителем і учнем перестав вкладатися у рамкові ролі «суб'єкт – об'єкт» навчання. Зросли вимоги до вчителя, який має не лише акумулювати і транслювати необхідні знання, а й віднаходити їх у зрослому інформаційному просторі, перевіряти їх на достовірність, передбачати доцільність їх використання і прогнозувати результат їх споживання. Учителю все більше став набувати якостей менеджера, комунікатора, врешті фасилітатора в інформаційно-комунікаційному суспільстві. З огляду на такі радикальні зміни пізнавально-знанневий принцип став невідворотно поступатися компетентнісному підходу. Він полягає у зміщенні акценту з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики [4, с. 8]. Окрім того, компетентнісний підхід дає змогу здійснювати навчання людини на всіх рівнях освіти протягом життя. На цьому спеціально наголошували українські вчені (О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Савченко), обґрунтовуючи модернізацію вищої та післядипломної освіти в нашій державі.

Компетентність є тією категорією, крізь яку переломлюються кваліфікаційні характеристики індивіда, що набув певних компетенцій, у прикладанні до розв'язання конкретних проблем і завдань, саме у такий спосіб ресурсний потенціал фахівця здатний перейти у продуктивний. Компетентність охоплює не тільки когнітивну та операційно-технологічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову, містить результати навчання, систему ціннісних орієнтацій, тому компетентності формуються не тільки під час навчання, а й під впливом родини, друзів, роботи, політики, релігії тощо. Відтак основна ідея сучасної парадигми освіти полягає у відходженні від особистісно-відчуженого підходу в освіті до культуро-доцільності та природо-відповідності.

Аналіз попередніх досліджень. У науково-педагогічній літературі поняття «компетентність», «компетенція», «компетентнісний підхід» набули вжитку і поширення з 1970-х рр. і, відповідно, досить глибоко опрацьовані як зарубіжними, так і вітчизняними теоретиками і практиками. Проблеми компетентності вчителя досліджували Н. Бібік, І. Єрмаков та О. Овчарук, О. Локшина, В. Ільченко, С. Кравець (компетентнісний підхід в освіті), І. Булах (оцінювання проблеми компетентності), О. Пометун, О. Савченко (розуміння поняття компетентності), О. Бігич, Л. Бірюк, Л. Хоружа, Є. Проворова, І. Глазкова, І. Костіковата А. Маслюк (різновиди компетентності). Дослідники О. Котенко, В. Саюк, К. Везетіу розглядали розвиток компетентності у системі післядипломної освіти.

Серед дослідників країн близького зарубіжжя слід згадати таких дослідників як І. Зимня, В. Кальней та С. Шишов, А. Хуторської, В. Шадриков (ключові компетентності), Н. Гришанова, О. Субетто, Ю. Татур (проблема компетентності).

Мета статті полягає у визначенні дефініції «фахова компетентність учителя» та визначенні поняття «фахова компетентність учителя технологій».

Виклад основного матеріалу. Українські вчені зробили значний внесок у розроблення проблеми компетентнісного підходу в освіті. За результатами діяльності робочої групи українських науковців і практиків (О. Савченко, Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, С. Трубачова) досліджено теоретичні й прикладні питання реалізації компетентнісного підходу в освіті України. Найбільш поширеним у національній педагогічній науці є підхід, окреслений О. Пометун, де «під компетентністю людини розуміються спеціальним шляхом структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються особистістю в процесі навчання. Вони дозволяють їй визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності» [10].

Разом з тим, аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що попри загальне визнання компетентнісної моделі в освіті досі не має такої ж одностайності при розкритті її змісту і сутності. Відповідно, ці поняття і по сьогодні не є чітко окресленими дефініціями, стало виписаними, однозначно з'ясованими за наповненням категоріями.

Водночас, будь-яке авторське позиціонування в проблематиці компетентнісної парадигми потребує у вираженні смислового акцентування вживаних понять, аби досягти максимальної чіткості при розв'язанні мети

дослідження. Розглянемо понятійно-категоріальний комплекс поетапно. Передусім, з'ясуємо зміст засадничих у нашій праці понять «компетенція» і «компетентність», оскільки вони попри етимологічну кореневу єдність почасти тлумачаться в різний спосіб, як і не до кінця з'ясованим залишається питання їх взаємин (чи це синоніми; чи одне є складником іншого; чи лише його частковою ознакою; чи одне витікає з іншого; чи доповнює й уточнює; чи вони є категоріями різних якісних рівнів тощо).

Така хиткість категоріальних рамок зовсім не применшує і, тим більше, не спростовує їх наукової спроможності і самодостатності. Навпаки, це підтверджує їх наукову доцільність і вартість. Передусім, такий стан варіативного розкриття понять підтверджує їх місткість, мобільність і динамічність і, головне, увиразнює зорієнтованість на інтегративний результат креативної діяльності фахівця. Саме ці категорії уможливають, з одного боку (через поняття «компетенція»), відповідальне врахування соціального замовлення, а з іншого (через поняття «компетентність») – розкривають якісний стан відповідності фахівця цим вимогам. Компетенція є нормативно ідеальною метою освітнього процесу, що моделює якості спеціаліста, а компетентність – його результатом, рівнем сформованості. Якщо поняття «компетенція» пов'язане зі змістом сфери діяльності, то «компетентність» – з особистістю, зі здатністю людини ефективно діяти в стандартних і нестандартних ситуаціях.

Таким чином, компетентнісний підхід, фокусуючи запит і результат в єдину мету, повністю змінює суб'єкт-об'єктне наповнення не лише стосунків «учитель – учень», а й в цілому всієї соціальної платформи «суспільство – освіта». При цьому, взаємодія між категоріями «компетенція» і «компетентність» також розгортається в суб'єкт-об'єктній площині. За визначенням вітчизняного дослідника О. Глузмана, компетенція являє собою *об'єктивну* категорію, суспільно визнаний рівень знань, умінь, галузі діяльності людини, при цьому її носієм є людина як *суб'єкт* [3]. Поняття «компетентність» визначають як похідне від «компетенції», оскільки воно вказує на суб'єкта як носія компетенції. Компетентність тлумачать як «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання» (за визначенням «Definition and selection of competencies: theoretical and conceptual foundations», або «DeSeCo»). Це – якісна категорія *суб'єктності*, що увиразнюється на потребу *об'єктивного* поклику. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних знань, умінь і практичних навичок, ставлень і цінностей, поведінкових компонентів – усього того, що особистість може мобілізувати для активної дії. Саме компетентності, на думку багатьох міжнародних експертів, є тими індикаторами, що дозволяють визначити готовність фахівця до професійного життя, до подальшого особистого розвитку й до активної участі в житті суспільства.

А. Хуторської, один з провідних російських теоретиків компетентнісної педагогіки, визначає компетентність як індивідуалізовану ознаку «інтегральної освіченості особистості, що включає в себе знання, уміння, навички, досвід, особисті якості, якими обумовлюються прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання у реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності» [14].

Отже, саме компетентнісний підхід в освіті передбачає тривку перманентну дієвість фахівця в умовах нових суспільних викликів і зростаючої вимогливості самої особистості до власного професіоналізму. Вміння оперувати технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства і забезпечують конкурентоздатність, набувають усвідомленої пріоритетності, вмотивовують інноваційний пошук особистості.

Зрозуміло, компетентність як «інтегрована характеристика особистості» (за визначенням О. Пометун) не зводиться до простої суми опанованих компетенцій, не обмежується якісно засвоєними знаннями, набутими уміннями і навичками, перевіреними на практиці. Вона також обов'язково включає життєвий і професійний досвід особи, які завдяки хисту й особистісно-професійним якостям фахівця підтримуються в стані динамічної мобільності і слугують рушієм самовдосконалення особистості та вмотивовують її тяжіння до фахової довершеності.

В сучасній Україні поняття «компетентність» потужно набуває вагомості завдяки впровадженню нових освітніх стандартів. По-перше, цей термін застосовується як інтегрований показник якості освіти, через те зневажання ним чи ігнорування його є неприпустимим. По-друге, послуговування термінами «компетенція», «компетентність» не слід мати лише за данину європейській моді. Окремі автори вважають, що й надалі цілком достатніми є традиційно вживані дефініції «професійність», «досвідченість», «кваліфікація» тощо. На наш погляд, це дещо обмежена позиція, оскільки упосліджена екстраполяція термінології з попередньої системи неминує виказує консервативність й певну архаїчність. При знанневому принципі згадані категорії фіксували сталий рівень кваліфікації, були планковим рівнем, та спеціально не містили вимоги фахової динамічності. На сучасному ж етапі розвитку педагогічної теорії і практики ці останні поняття є вже лише окремими складниками системи вимог до вчителя нової цивілізаційної генерації. Тому не до кінця осмислене ставлення до сутнісного наповнення понять може бути хибним і не результативним при конструюванні моделі розвитку фахової компетентності педагога.

Погодимося з авторами, які відстежили, що компетентнісний підхід не є абсолютно новим для вітчизняної педагогіки (О. Глузман, О. Овчарук). Водночас зауважимо, що на попередніх історичних етапах розвитку освіти компетентність розглядалась у вузько лінійній дисциплінарній площині. Натомість в умовах глобалізації це поняття потребує тлумачення з позицій холистичного підходу і, відповідно, має багаторівневе і крос дисциплінарне наповнення.

Отже, міцне утвердження поняття «компетентність» у загально-педагогічному та методологічному дискурсі вказує на його системно-практичні функції та інтеграційну роль в освіті. Нинішнє відчутне посилення уваги до

цього ключового поняття обумовлене також рекомендаціями Ради Європи, що стосуються оновлення освіти, її наближення до замовлень соціуму [13]. Експерти програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» «DeSeCo», розглядають компетентність комплексно, як «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних знань, умінь і практичних навичок, ставлень і цінностей, поведінкових компонентів – усього того, що особистість може мобілізувати для активної дії» [6]. Саме тому важливим нині є не тільки вміння вільно володіти власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатися упродовж життя.

На наш погляд, компетентнісна термінологія не лише ясно означила напрям модернізації освіти, а й втілила назрілі інтеграційні тенденції в умовах глобалізації. Так, О. Овчарук стверджує, що в сучасному світі формування освітніх цілей відбувається не на рівні держав, а на міждержавному, міжнаціональному рівнях, коли основні пріоритети й цілі освіти проголошуються в міжнародних конвенціях та документах і є стратегічними орієнтирами міжнародної спільноти. Держави формують освітню політику, спрямовану безпосередньо на її інтеграцію в міжнародні співтовариства [7].

З іншого боку, потужні інтеграційні процеси в українській реальності входять у конфлікт з не до кінця подоланими вадами радянської системи освіти, яка хибувала надмірним уніфікуванням і стандартизацією, що нерідко призводило до формалізації змісту. Здійснена в ранній пострадянський період (1990-ті рр.) спроба радикального очищення від попередньої спадщини обернулася вихолощенням сутності поняття професійності. Не випадково саме з цього часу активно входять до наукового обігу поняття «педагогічна компетентність», «професійна компетентність», трохи згодом – і «фахова компетентність». Таке запізнале впровадження комплексних кваліфікаційних характеристик в Україні (в США – 1960-ті рр., в Європі – 1970-ті рр.) опосередковано підтвердило, що вчитель до цього часу не розглядався як самодостатній суб'єкт педагогічної діяльності. При аналітиці його діяльності зазвичай бралися до уваги його професійні знання, вміння, навички, а також особистісні характеристики як умови і засіб здійснення тих чи інших професійних функцій.

Стало очевидним, що ефективність педагогічної праці залежить не тільки від базової професійної підготовки, а й від інших сучасних компонентів професіоналізму. Саме цьому на етапі модернізації освіти в Україні особливої гостроти й актуальності набули питання підвищення й розвитку професійної компетентності вчителів. Педагогові доводиться самостійно розв'язувати такі завдання, які раніше не входили до його компетенції – діагностування, прогнозування, проектування, розроблення авторських програм, оптимізація всіх аспектів навчально-виховного процесу тощо. Компетентність вчителя не може бути вузько фаховою, оскільки від нього вимагається постійне осмислення різноманітних соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, пов'язаних з освітою. Щоб підтримувати в учнів стійкий пізнавальний інтерес, вчителю необхідно бути обізнаним у всіх сферах життєдіяльності, володіти інформацією про події у світі, різні винаходи та новинки науки і техніки.

Отже, поняття «компетенція» і «компетентність» стали окреслювати складну структуру культури-відповідної діяльності людей і внесли інноваційний характер у розвиток змісту освіти. Поступово усвідомлюючись як освітянською спільнотою, так і суспільством в цілому, вони набувають сутнісних характеристик і набувають категоріального статусу.

Власне дефініція «фахова компетентність учителя» також потребує свого чіткого визначення, поруч із нею в науково-педагогічній літературі паралельно, іноді синонімічно вживаються поняття «професійна компетентність учителя». Передусім дається взнаки змістова близькість цих категорій. Так, у Новому тлумачному словнику української мови йдеться: «*Фах* – це: 1. Вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним засобом до існування; *професія*; спеціальність, кваліфікація; будь-який вид занять, що є основним засобом до існування. 2. Основна кваліфікація, спеціальність; справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист». Тут же маємо роз'яснення: «*Фахівець* – це той, хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо. 2. Той, хто зробив якість заняття своєю *професією*».

Вітчизняна дослідниця І. Гушлевська наголошує, що поняття «професійна компетентність» фахівця є одним з найуживаніших нових понять, що з'явилися в педагогічній науці та освітній практиці нашої країни в останнє десятиріччя [5, с. 22]. За висновком В. Введенського, доцільність уведення поняття «професійна компетентність» обумовлена широтою його змісту, характеристикою, яка об'єднує такі поняття, як «професіоналізм», «кваліфікація», «професійні здібності» та ін [1]. Це цілком виправдане, оскільки професійна компетентність є стрижневим показником діяльності сучасного вчителя, тому у практичній сфері паралельно-синонімічне вживання обох термінів не викликає жодних проблем, натомість у теоретичній – потребує чіткої артикуляції.

У науково-педагогічній літературі нам вдалося відстежити такі трактування поняття «фахова компетентність»: здатність до освітньої діяльності на основі знань, набутих умінь, у відповідності з суспільними вимогами та ціннісними орієнтаціями (М. Михаськова) [8]; підготовленість до виконання трудової діяльності за конкретною спеціалізацією в межах певної спеціальності (В. Свистун) [11, с. 182]; системна властивість особистості вчителя, що виявляється у володінні фаховими компетенціями, в умінні застосовувати набуті знання та вміння в

професійній діяльності, здатності досягати значимих результатів в організації процесу навчання (А. Воевода) [2]; набір фахових знань, необхідних для розв'язання соціально-економічних, політичних, екологічних, культурологічних, правових та інших проблем у межах поставлених цілей (О. Чемерис) [15, с. 18]; набір знань, умінь, навичок та практичний досвід, які необхідні вчителю, щоб бути обізнаним, досвідченим у справі, виявляти власне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків, педагогічну майстерність, хист та необхідні особистісно-професійні якості (І. Шевченко) [16]; інтегральна якість особистості, яка виявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на цілісному комплексі знань, умінь і навичок та досвіді, набутих у процесі навчання й соціалізації та орієнтованих на самостійну й успішну участь у професійній діяльності (Ю. Мосейко) [9] тощо.

Здійснення понятійно-змістового аналізу наведених та інших авторських визначень дозволяє стверджувати, що обидва терміни («фахова компетентність» і «професійна компетентність») тісно між собою пов'язані: фахова компетентність учителя існує у межах професії педагога. Інакше кажучи, професійна компетентність містить те загальне, що характерне для діяльності всіх вчителів, а фахова – відображує особливості спеціальності, профілю, предмета. Відтак, поняття «професія», у змісті якого ми враховуємо суттєві ознаки освіти і результати спеціальної підготовки та досвіду роботи, є родовим (за визначенням І. Шевченко). Так, В. Свистун і В. Ягупов характеризують професійну компетентність як системне інтегральне явище щодо суб'єкта професійної діяльності, що включає не тільки його професійні та фахові знання, навички, вміння, професійно важливі якості, професійний і фаховий досвід, які забезпечують успішне реалізацію посадових компетенцій, але і мотиваційну готовність і позитивне ставлення до цілей, завдань, змісту, методик, технологій, засобів і результатів своєї професійної діяльності [17]. Н. Сергієнко визначає *професійну компетентність* вчителя як інтегроване професійно особистісне утворення, в якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело й критерії ефективної предметної діяльності в системі освіти [12]. Таким чином, зміст поняття «фах» відображає безпосередньо вид трудової діяльності, який здійснюється на основі відповідної профільної теоретичної та практичної підготовки, тобто набір знань, умінь та навичок, які потрібні для вчителя певної дисципліни та необхідних особистісно-професійних якостей.

Провідні характеристики фахової компетентності проявляються в процесі професійної діяльності фахівця. Вони мають суб'єктний і діяльнісний характер прояву, характеризують міру включення фахівця як суб'єкта професійного буття в професійну та фахову діяльність. У такий спосіб розкривається діяльнісна характеристика фахівця з конкретної спеціалізації, що демонструє його здатність і готовність працювати на певному рівні, кваліфіковано здійснювати свою фахову діяльність згідно з посадовими компетенціями, а також його готовність провадити практичну діяльність у типових фахових ситуаціях, а також проявити певний фаховий потенціал, який може бути перенесений на інші професійні сфери.

Отже, *фахова компетентність учителя технології* – це інтегрована якість особистості, що характеризується наявністю у неї відповідних мотивів, потреб і мети; високим рівнем опанування спеціальними знаннями, відповідними вміннями і навиками; сформованістю здатності і якостей особи техніко-технологічного спрямування, необхідними для ефективного виконання перетворювальної діяльності на достатньо високому творчому рівні.

Висновки. Провідними ознаками фахової компетентності вчителя технології є багатогранність; полікомпонентність; надпредметність, міждисциплінарність; різнофункціональність; багатовимірність; суб'єктність. Важливим маркером фахової компетентності учителя технології є його здатність до конструктивно-змінювальної (творчої) діяльності. Вчителю технологій належить постійно розвивати свій творчий потенціал і педагогічну майстерність, культуру педагогічного спілкування, працювати над вдосконаленням власного іміджу. Перехід до особистісно-орієнтованого, творчо-діяльнісного навчання технології на основі проектно-прогностичного підходу та інноваційних педагогічних технологій мотивує зацікавленість в неперервній освіті.

Список використаних джерел:

1. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В.Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51-55.
1. Глузман О.В. Базові компетентності: їхня сутність та значення у життєвому успіху особистості / О. В. Глузман // Гуманітарні науки. – 2010. – № 1. – С. 7-11.
2. Воевода А.Л. Формування фахової компетентності майбутніх учителів математики засобами розвитку пізнавальної активності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А.Л. Воевода ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – 20 с.
3. Глузман О.В. Базові компетентності: їх сутність и значення в життєвому успіху особистості / А. В. Глузман // Гуманітарні науки. – 2009. – № 1 (17). – С. 6-15.
4. Глузман О.В. Базові компетентності: їхня сутність та значення у життєвому успіху особистості / О. В. Глузман // Гуманітарні науки. – 2010. – № 1. – С. 7-11.
5. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 22-24.